

مقایسه پتانسیل لجن فاضلاب با کمپوست زباله شهری از نظر غنی کردن خاک با برخی عناصر ریزمغذی

سیدمجید موسوی^{۱*}، زهرا احمدآبادی^۲

۱. دانشجوی دکتری، گروه مهندسی علوم خاک، دانشگاه تهران، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، کرج - ایران
۲. کارشناس ارشد، گروه علوم خاک، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، ساری - ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۹/۱۱

تاریخ وصول مقاله: ۹۱/۱۲/۲۳

چکیده

برای مقایسه پتانسیل کودهای آلی لجن فاضلاب با کمپوست زباله شهری از نظر ورود عناصر ریزمغذی به خاک، تحقیقی به صورت کرت‌های خردشده بر پایه بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در مزرعه اجرا شد. تیمارهای کودی به‌عنوان عامل اصلی و شامل کود شیمیایی، کودهای آلی (۲۰ و ۴۰ تن لجن فاضلاب در هکتار، ۲۰ و ۴۰ تن کمپوست در هکتار، ۵۰+ درصد کود شیمیایی، ۲۰ و ۴۰ تن کمپوست در هکتار، ۲۰ و ۴۰ تن کمپوست در هکتار، ۵۰+ درصد کود شیمیایی) و شاهد بودند. عامل فرعی (سال‌های مصرف) شامل ۳ تیمار (۱، ۲ و ۳ سال کوددهی) بود. نتایج نشان داد که تیمارهای کودی و سال‌های مصرف کود، هر دو به‌طور معنی‌داری انباشت عناصر ریزمغذی در خاک را از نظر کل و قابلیت جذب افزایش داد و تأثیر تیماری کودی لجن فاضلاب بیشتر بود. بالاترین میزان آهن کل و قابل جذب، روی کل و قابل جذب، منگنز کل و مس کل در سطوح کودی لجن فاضلاب به‌دست آمد و بیشترین منگنز و مس قابل جذب به ترتیب در تیمارهای ۳ سال کاربرد ۴۰ تن کمپوست و ۲۰ تن کمپوست+۵۰ درصد کود شیمیایی حاصل شد.

کلیدواژه‌ها: خاک، سال‌های مصرف، عناصر ریزمغذی، کمپوست، لجن فاضلاب.

سیدمجید موسوی و زهرا احمدآبادی

۱. مقدمه

مصرف ۱۰ ساله لجن فاضلاب به عنوان کود، انباشت مس و روی در خاک به میزان زیادی افزایش می یابد [۳]. کودهای آلی مصرفی در کشاورزی مانند کود دامی و کمپوست زباله شهری مقدار قابل جذب آهن، منگنز، مس و روی خاک را به مقدار چشمگیری افزایش می دهد [۱۲]. نتایج مطالعه دیگری نیز نشان داد که بعد از یک سال تیمار خاک با لجن فاضلاب، سطوح آهن، مس و روی قابل جذب خاک به مقدار بسیار زیادی افزایش نشان داد [۲۱]. از آنجا که توجه کمی به تأثیر جامدهای زیستی بر وضعیت عناصر ریزمغذی خاک شده است و با توجه به اهمیت این عناصر در رشد و عملکرد گیاهان، هدف از این تحقیق، مقایسه لجن فاضلاب و کمپوست زباله شهری بر میزان انباشت عناصر ریزمغذی آهن، منگنز، مس و روی در خاک است.

۲. مواد و روش ها

این تحقیق به صورت کرت های خردشده با طرح پایه بلوک کامل تصادفی با دو عامل در سه تکرار، در سال ۱۳۸۸، در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری اجرا شد. این منطقه در طول جغرافیایی ۵۳ درجه و ۱۳ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۴۲ دقیقه شمالی از نصف النهار گرینویچ و میانگین ارتفاع ۱۶ متر از سطح دریا واقع شده است. براساس داده های هواشناسی در طول این سه سال مشاهده می شود که تغییرات اقلیمی فاحش و تأثیرگذاری در طول سال های اجرای طرح رخ نداده است (جدول ۱). تیمارهای کودی به عنوان عامل اصلی شامل لجن فاضلاب و کمپوست زباله شهری غنی شده و غنی نشده با کود شیمیایی، در ۱۰ تیمار شامل ۲۰ و ۴۰ تن لجن فاضلاب در هکتار، ۲۰ و ۴۰ تن کمپوست در هکتار، ۲۰ و ۴۰ تن کمپوست در هکتار

عناصر ریزمغذی عناصری ضروری برای رشد گیاهان هستند که گیاهان به مقدار خیلی کم به آنها نیاز دارند. زمانی که مقدار یک عنصر غذایی ضروری در خاک از حدود طبیعی بیشتر شود، می تواند برای گیاهان تحت کشت سمیت ایجاد کند [۲، ۲۲]. کاربرد اصلاح کننده های آلی مانند لجن فاضلاب و کمپوست زباله شهری به عنوان کود هم از نظر اقتصادی و هم از نظر زیست محیطی توصیه شدنی است. دلایل اصلی استفاده از مواد آلی ذکر شده، عناصر غذایی موجود در آنها است که برای بهبود شرایط نامناسب خاک بسیار مفیدند [۱]. برتری کودهای آلی مثل کمپوست نسبت به دیگر مواد حاصلخیزکننده خاک، سرعت عمل آنها در مدت زمانی کوتاه و همچنین، تأثیرات مفید چندگانه آنها بر خصوصیات خاک و گیاه است که در قابلیت دسترسی عناصر میکرو برای گیاه نقش دارند [۱۸]. هیف [۱۱] و همکاران در طی آزمایش، به منظور بررسی اثر کاربرد کمپوست بر میزان عناصر ریزمغذی در خاک در مقایسه با کود شیمیایی، نتیجه گیری کردند که خاک های تحت تیمار کمپوست، غلظت بیشتری از روی، مس و آهن را دارند به علاوه کاربرد این پسماندهای آلی در کشاورزی، با احیای چرخه عناصر، آثار مفیدی بر حاصلخیزی خاک و تغذیه گیاهان دارند [۲۳]. با وجود این، فلزات سنگین موجود در این مواد آلی می توانند مسئله ساز باشند [۱، ۲۰]. محیط خاک غرقاب در اکوسیستم های کشت برنج شرایط احیایی و پیچیده ای دارد که با حلالیت اکسیدهای آهن و منگنز، پویایی عناصر کم مقدار خاک را افزایش می دهد [۶]. در محیط احیایی خاک شالیزار، بیشتر عناصری که در نتیجه مصرف کودهای آلی به محیط خاک وارد می شوند، با ورود به محلول خاک امکان جذب آنها به وسیله برنج نیز افزایش می یابد. در مطالعه ای نشان داده شد که در نتیجه

مقایسه پتانسیل لجن فاضلاب با کمپوست زباله شهری از نظر غنی کردن خاک با برخی عناصر ریزمغذی

جدول ۱. مقادیر میانگین سالانه بارندگی، درجه حرارت و درصد رطوبت نسبی شهر ساری

سال ۸۸	سال ۸۷	سال ۸۶	
۷۰۰	۷۳۸/۵	۷۱۵/۱	بارندگی (میلی متر)
۱۷/۶	۱۷/۸	۱۷/۳	درجه حرارت (سانتی گراد)
۸۱	۸۲	۸۱	رطوبت نسبی (درصد)

جدول ۲. برخی خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک (عمق ۳۰ سانتی متر) و کودهای آلی مورد مطالعه

واحد	کمپوست زباله شهری	لجن فاضلاب	خاک	خصوصیت
-	-	-	سیلتی رسی	بافت خاک
%	-	-	۷/۳	شن
%	-	-	۴۴/۷	سیلت
%	-	-	۴۸	رس
%	۲۲/۶۳	۳۱/۴	۱/۶	کربن آلی
%	۱۴/۴۷	۲۲/۱۳	۲۸/۷۴	آهک کل
-	۷/۴۱	۶/۲	۷/۶۳	اسیدیته
dSm ⁻¹	۳/۲	۸/۸	۱/۸۴	قابلیت هدایت الکتریکی
ppm	۷۱۵۴/۸۱۵	۲۶۳۸۰	۵۰۲۸/۱۱	آهن کل
ppm	۲۷۳/۲۶	۱۳۵/۱۴	۷۶/۹۴	آهن قابل جذب
ppm	۲۵۱/۹۶۵	۵۲۲/۲۴	۲۱۵/۶۴۵	منگنز کل
ppm	۵۲/۴۱	۲۴۸/۷	۳۳/۳۴	منگنز قابل جذب
ppm	۳۶۲/۱۸۵	۵۷/۰۱	۲۶/۷	مس کل
ppm	۳۷/۵۲	۲۵/۷۵	۵/۳	مس قابل جذب
ppm	۷۶۶/۱۹۵	۴۷۱/۴۹	۸۷/۲۸	روی کل
ppm	۱۰۳/۹۴	۳۱۸/۰۳	۶/۴۵	روی قابل جذب

۱۳۸۷، در دو سوم سطح کرت‌های اولیه، یعنی ۳×۸ متر تیمارهای کودی اضافه شد. در سال ۱۳۸۸ (سال سوم)، کرت‌های ۳×۸ متری به دو قسمت مساوی تقسیم و در یک قسمت تیمارهای کودی اعمال و در نیمی دیگر اجرا نشد و تمام تیمارها در سال‌های ۱۳۸۶ الی ۱۳۸۸ زیر کشت برنج قرار گرفتند. برای اینکه از اختلاط تیمارها جلوگیری شود پس از آماده‌سازی زمین اصلی و تقسیم آن به کرت‌های با

۵۰+ درصد کود شیمیایی، کود شیمیایی (شامل: ۱۰۰ کیلوگرم اوره، ۱۵۰ کیلوگرم سوپر فسفات تریپل و ۱۰۰ کیلوگرم سولفات پتاسیم در هکتار) و تیمار شاهد به خاک اضافه شد. عامل فرعی (سال‌های مصرف کود) نیز در سه سطح شامل: ۱ سال مصرف، ۲ سال مصرف و ۳ سال مصرف انتخاب شد. بدین منظور، در سال ۱۳۸۶، در کرت‌های ۳×۱۲ متری تیمارهای کودی اضافه شد؛ در سال

نتایج مقایسه میانگین‌های تأثیرات ساده نشان داد که بیشترین آهن قابل جذب و منگنز کل در تیمار ۴۰ تن لجن فاضلاب غنی شده با ۵۰ درصد کود شیمیایی اتفاق افتاد که حدود ۲/۷ برابر میزان اندازه‌گیری شده در تیمار شاهد بود (جدول ۴). کاربرد تیمار ۴۰ تن لجن فاضلاب در هکتار هم به صورت جداگانه و هم به صورت غنی شده با کود شیمیایی بیشترین روی کل را در خاک تجمع داد که حدود ۳۰ درصد بیشتر از میزان اندازه‌گیری شده در تیمار شاهد بود (جدول ۳). بالاترین آهن کل (۵۷۳۴۰ میلی‌گرم در کیلوگرم)، مس کل (۳۴/۶۱۳ میلی‌گرم در کیلوگرم) و روی قابل جذب (۱۶/۶۲۱ میلی‌گرم در کیلوگرم) نیز هنگامی حاصل شد که ۴۰ تن لجن فاضلاب غنی شده با کود شیمیایی طی ۳ سال متوالی به خاک اضافه شد، همچنین، نتایج مربوط به بررسی سالانه میزان قابل جذب عناصر به این صورت بود که در سال اول بالاترین مقادیر قابل جذب منگنز، مس و روی به ترتیب ۵۴/۷، ۷/۱ و ۱۱/۷ میلی‌گرم در کیلوگرم بوده است که در تیمار ۴۰ تن لجن فاضلاب+ ۱/۲ کود شیمیایی حاصل شد، در سال دوم بالاترین مقادیر قابل جذب منگنز، مس و روی به ترتیب ۶۶۹/۸، ۷/۸ و ۱۵/۴ میلی‌گرم در کیلوگرم بود که به ترتیب در تیمارهای ۴۰ تن کمپوست+ ۱/۲ کود شیمیایی، ۲۰ تن کمپوست+ ۱/۲ کود شیمیایی و ۴۰ تن لجن فاضلاب+ ۱/۲ کود شیمیایی مشاهده شد و در نهایت، در سال سوم بالاترین میزان قابل جذب منگنز، مس و روی به ترتیب ۷۱۲/۷، ۹ و ۱۶/۶۱ میلی‌گرم در کیلوگرم بود که به ترتیب مربوط به تیمارهای ۴۰ تن کمپوست+ ۱/۲ کود شیمیایی، ۲۰ تن لجن فاضلاب+ ۱/۲ کود شیمیایی و ۴۰ تن لجن فاضلاب+ ۱/۲ کود شیمیایی بود (جدول ۵).

5. DTPA

ابعاد مورد نظر، اطراف هر کرت به عمق ۴۰ سانتی‌متر با پلاستیک پوشانده شد. پیش از اجرای طرح، از خاک سطحی (۰-۳۰ سانتی‌متر) و کودهای آلی مورد استفاده به منظور تعیین محتوای عناصر ریزمغذی و برخی خصوصیات فیزیک و شیمیایی شامل: بافت خاک [۲۵]، کربن آلی [۸]، آهن کل، اسیدیته (با استفاده از دستگاه pH متر^۱) و قابلیت هدایت الکتریکی عصاره‌های گل اشباع با دستگاه EC متر^۲ (شوری سنج) نمونه‌برداری شد (جدول ۲). همچنین، در سال ۱۳۸۸، پس از برداشت محصول، از افق سطحی (۰-۳۰ سانتی‌متر) تیمارهای مورد نظر نمونه‌برداری شد و سپس، مقادیر آهن، منگنز، مس و روی کل خاک پس از عصاره‌گیری با اسید کلریدریک و اسید نیتریک با دستگاه جذب اتمیک^۳ تعیین شد [۵]. با استفاده از روش دی اتیلن تری آمین پنتا استیک اسید [۱۷]^۴ شکل قابل جذب این عناصر نیز اندازه‌گیری شد. برای تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها از نرم‌افزارهای SPSS 16 و MSTATC 2 و برای مقایسه میانگین‌ها از آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد استفاده شد.

۳. نتایج و بحث

نتایج نشان داد که هم اصلاح‌کننده‌های آلی و هم سال‌های مصرف به‌طور معنی‌داری وضعیت توزیع عناصر مورد مطالعه (آهن، منگنز، مس و روی) در خاک را تحت تأثیر قرار دادند. اثر متقابل کود در سال‌های مصرف فقط در مورد آهن قابل جذب، منگنز و روی کل معنی‌دار نشد (جدول ۳).

1. 3520 pH Meter, JENEWAY
2. 4510 Conductivity Meter, JENEWAY
3. Varian (SpectrAA-10) Atomic Absorption
4. DTPA

مقایسه پتانسیل لجن فاضلاب با کمپوست زباله شهری از نظر غنی کردن خاک با برخی عناصر ریزمغذی

جدول ۳. نتایج تجزیه واریانس تجمع عناصر ریزمغذی در خاک

منبع تغییرات	آهن کل	آهن قابل جذب	منگنز کل	منگنز قابل جذب	مس کل	مس قابل جذب	روی کل	روی قابل جذب
کود (A)	**	*	*	**	*	**	**	**
سال‌های مصرف (B)	**	**	**	**	**	**	**	**
A×B	**	ns	ns	**	**	*	ns	**
ضریب تغییرات (%)	۲۹/۷	۲۲/۴	۶/۷	۲۸/۰	۸/۷	۱۸/۹	۱۴/۱	۲۸/۲

به ترتیب علائم * و ** بیانگر معنی‌داری در سطح ۵ درصد و ۱ درصد و ns بیانگر نداشتن تفاوت معنی‌دار بین تیمارهاست.

جدول ۴. مقایسه میانگین‌های تأثیرات ساده تیمارهای کودی و سال‌های مصرف بر انباشت عناصر ریزمغذی در خاک

تیمارها			میلی‌گرم در کیلوگرم
آهن قابل جذب	منگنز کل	روی کل	
کود			
۲۰ تن کمپوست در هکتار	۱۷۸/۰۴ ^{bcd}	۵۷۰/۴۷ ^{ab}	۱۰۳/۴۶ ^b
۴۰ تن کمپوست در هکتار	۱۸۹/۴۲ ^{ab}	۵۵۷/۰۶ ^{abc}	۱۰۶/۲۹ ^{ab}
۲۰ تن کمپوست در هکتار+ ۵۰ درصد کود شیمیایی	۱۵۴/۱۱ ^{de}	۵۴۸/۷۰ ^{bc}	۹۳/۳۵ ^c
۴۰ تن کمپوست در هکتار+ ۵۰ درصد کود شیمیایی	۱۷۸/۴۱ ^{bcd}	۵۶۰/۳۷ ^{ab}	۱۰۸/۹۹ ^{ab}
۲۰ تن لجن فاضلاب در هکتار	۱۶۰/۲۴ ^{cd}	۵۶۶/۷۴ ^{ab}	۱۰۲/۵۶ ^b
۴۰ تن لجن فاضلاب در هکتار	۱۹۲/۰۶ ^{ab}	۵۶۱/۶۳ ^{ab}	۱۱۳/۷۵ ^a
۲۰ تن لجن فاضلاب در هکتار+ ۵۰ درصد کود شیمیایی	۱۷۹/۹۱ ^{bc}	۵۶۶/۶۲ ^{ab}	۱۰۱/۸۴ ^b
۴۰ تن لجن فاضلاب در هکتار+ ۵۰ درصد کود شیمیایی	۲۰۶/۲۶ ^a	۵۷۶/۰۱ ^a	۱۱۲/۰۶ ^a
کود شیمیایی	۱۶۲/۹۵ ^{cd}	۵۳۵/۵۶ ^{cd}	۹۰/۱۷ ^c
شاهد	۷۶/۱۴ ^c	۲۱۳/۲۴ ^d	۸۷/۲۸ ^c
سال‌های مصرف			
۱ سال مصرف	۱۴۵/۷۴ ^c	۵۴۱/۸۴ ^c	۹۴/۴۹ ^c
۲ سال مصرف	۱۷۵/۲۸ ^b	۵۵۶/۴۴ ^b	۹۹/۷۵ ^b
۳ سال مصرف	۱۹۹/۹۵ ^a	۵۷۱/۳۴ ^a	۱۱۱/۶۸ ^a

میانگین‌های دارای حروف مشابه در هر ستون از نظر آماری اختلاف معنی‌دار ندارند (آزمون دانکن، $P \leq 0.05$).

جدول ۵. مقایسه میانگین‌های تأثیرات متقابل کود در سال‌های مصرف بر ایناشت عناصر ریزمغذی در خاک

F10	F9	F8	F7	F6	F5	F4	F3	F2	F1	صفات
۵۰۲۴ ^{lm}	۳۴۵۰۰ ^{e-i}	۳۴۰۷۰ ^{e-i}	۲۷۷۰۰ ^{h-k}	۳۲۶۸۰ ^{e-j}	۲۹۲۳۰ ^{e-j}	۲۸۲۶۰ ^{g-j}	۲۲۲۱۰ ^{jk}	۱۶۷۶۰	۲۲۳۷۰ ^{jk}	P1
۵۰۲۶ ^{lm}	۳۵۴۴۰ ^{d-i}	۴۶۲۰۰ ^{b-d}	۳۴۱۴۰ ^{e-i}	۳۳۸۹۰ ^{e-i}	۳۴۹۰۰ ^{e-i}	۳۲۸۸۰ ^{ej}	۳۲۸۸۰ ^{ej}	۳۴۰۸۰ ^k	۲۸۸۷۰ ^{fj}	P2
۵۰۲۶ ^{lm}	۳۱۶۲۰ ^{e-j}	۵۷۳۴۰ ^a	۵۰۹۲۰ ^{ab}	۴۴۷۶۰ ^{e-i}	۴۶۹۲۰ ^{bc}	۳۹۶۳۰ ^{c-g}	۳۹۱۵۰ ^{ch}	۴۰۴۳۰ ^{e-i}	۳۹۱۵۰ ^{ch}	P3
۳۴/۰ ^s	۴۵۴/۳ ^{jk}	۵۴۶/۷ ^g	۳۸۳/۵ ^{p-p}	۴۰۲/۱ ^{mn}	۳۷۳/۱ ^{op}	۴۵۷/۱ ^{jk}	۳۸۷/۹ ^{p-p}	۳۷۸/۳ ^{p-p}	۲۹۸/۳ ^q	P1
۳۴/۹ ^s	۴۶۳/۰ ^{ij}	۶۱۵/۵ ^e	۵۲۵/۳ ^{gh}	۳۹۸/۷ ^{m-o}	۴۱۴/۱ ^m	۶۶۹/۸ ^{bc}	۵۱۱/۸ ^b	۵۹۹/۷ ^e	۳۶۵/۳ ^p	P2
۳۴/۹ ^s	۵۱۳/۹ ^h	۶۷۷/۰ ^b	۶۴۶/۳ ^{cd}	۶۱۳/۵ ^e	۴۸۴/۲ ⁱ	۷۱۶/۸ ^a	۵۷۳/۵ ^f	۶۱۲۳/۷ ^{de}	۴۳۴/۳ ^{kl}	P3
۲۶/۴ ⁻ⁱ	۲۷/۱ ^{h-i}	۲۸/۹ ^{c-h}	۲۷/۸ ^{g-k}	۲۶/۶ ⁻ⁱ	۲۷/۱ ^{hi}	۲۷/۴ ^{g-i}	۲۶/۴ ^{g-i}	۲۶/۵ ⁻ⁱ	۲۶/۵ ⁻ⁱ	P1
۲۶/۷ ⁻ⁱ	۲۸/۸ ^{d-h}	۳۰/۱ ^{c-e}	۲۹/۸ ^{c-f}	۲۸/۴ ^{fj}	۲۸/۵ ^{cd}	۲۸/۴ ^{e-i}	۲۵/۸ ^l	۲۶/۴ ^{g-i}	۲۷/۴ ^{g-i}	P2
۲۶/۷ ⁻ⁱ	۲۸/۰ ^{fj}	۳۴/۶ ^a	۳۲/۷ ^b	۳۰/۱ ^{c-e}	۲۹/۲ ^{c-g}	۳۲/۳ ^{ab}	۳۰/۷ ^c	۲۹/۸ ^{c-f}	۲۹/۲ ^{c-g}	P3
۵/۲ ^{kl}	۵/۸ ^{h-i}	۷/۱ ^{b-g}	۵/۷ ⁻ⁱ	۶/۱ ^{g-k}	۵/۳ ⁻ⁱ	۶/۳ ^{e-k}	۶/۹ ^{v-c-g}	۵/۷ ⁻ⁱ	۶/۵ ^{ej}	P1
۴/۹ ^l	۵/۷ ⁻ⁱ	۷/۳ ^{b-f}	۷/۴ ^{b-e}	۶/۹ ^{c-h}	۶/۶ ^{d-i}	۷/۰ ^{c-g}	۷/۸ ^{bc}	۶/۵ ^{ej}	۷/۱ ^{b-g}	P2
۵/۴ ^{jk}	۶/۲ ^{f-k}	۸/۰ ^{a-c}	۹/۰ ^a	۷/۴ ^{b-e}	۷/۱ ^{b-g}	۸/۲ ^{ab}	۸/۹ ^a	۷/۷ ^{b-d}	۹/۱ ^a	P3
۶/۴ ⁿ	۷/۵ ^{-l-n}	۱۱/۷ ^{gh}	۹/۳ ^j	۸/۱ ⁻ⁱ	۷/۸ ^{k-m}	۱۱/۰ ^{hi}	۷/۶ ^{k-n}	۸/۳ ⁻ⁱ	۷/۵ ⁻ⁿ	P1
۶/۳ ^{mn}	۸/۳ ^{kl}	۱۵/۴ ^b	۱۲/۷ ^{d-g}	۱۰/۵ ⁱ	۱۲/۷ ^{d-g}	۱۲/۵ ^g	۸/۸ ⁻ⁱ	۸/۹ ^{jk}	۸/۱ ⁻ⁱ	P2
۶/۴ ⁿ	۸/۷ ⁻ⁱ	۱۶/۶ ^a	۱۳/۴ ^{c-f}	۱۴/۴ ^{bc}	۱۳/۶ ^{c-e}	۱۳/۸ ^{cd}	۱۲/۳ ^g	۱۲/۱ ^{gh}	۱۲/۰ ^{gh}	P3

در هر صفت حروف مشابه نشان‌دهنده نبودن اختلاف معنی‌دار بین میانگین‌هاست بر اساس آزمون دانکن ($P \leq 0.05$).
 ۴۰=F1 تن کمپوست در هکتار، ۴۰=F2 تن کمپوست در هکتار، ۲۰=F3 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۴۰=F4 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۲۰=F5 تن لجن فاضلاب در هکتار، ۴۰=F6 تن لجن فاضلاب در هکتار، ۲۰=F7 تن لجن فاضلاب+۱/۲ کود شیمیایی، ۴۰=F8 تن لجن فاضلاب+۱/۲ کود شیمیایی، ۲۰=F9 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۲۰=F10 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F11 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F12 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F13 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F14 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F15 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F16 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F17 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F18 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F19 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F20 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F21 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F22 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F23 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F24 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F25 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F26 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F27 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F28 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F29 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F30 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F31 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F32 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F33 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F34 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F35 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F36 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F37 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F38 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F39 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F40 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F41 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F42 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F43 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F44 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F45 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F46 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F47 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F48 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F49 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F50 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F51 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F52 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F53 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F54 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F55 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F56 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F57 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F58 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F59 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F60 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F61 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F62 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F63 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F64 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F65 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F66 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F67 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F68 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F69 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F70 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F71 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F72 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F73 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F74 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F75 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F76 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F77 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F78 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F79 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F80 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F81 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F82 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F83 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F84 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F85 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F86 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F87 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F88 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F89 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F90 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F91 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F92 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F93 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F94 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F95 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F96 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F97 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F98 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F99 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی، ۱۰=F100 تن کمپوست+۱/۲ کود شیمیایی.

مطابقت داشت. همچنین، با افزایش سال‌های کوددهی از ۱ سال به ۳ سال، تجمع این عناصر در خاک به‌طور منظم افزایش یافت (جدول ۴). آهن کل، طی ۳ سال کوددهی به ترتیب ۳۵/۶ و ۲۴ درصد افزایش یافت. غلظت منگنز کل در تیمارهای ۲ و ۳ سال کوددهی در مقایسه با ۱ سال کوددهی به ترتیب حدود ۲/۶۹ و ۵/۴ درصد افزایش یافت. همچنین، میزان مس کل در سال سوم کوددهی، حدود ۱۵ درصد بیشتر از سال دوم و ۲۰ درصد بیشتر از سال اول در خاک تجمع یافت. در ضمن، انباشت روی کل در خاک، طی ۳ سال کوددهی به ترتیب ۵/۶ و ۱۱/۹۵ درصد افزایش نشان داد. با توجه به نتایج ارائه‌شده در جدول ۱، خاک و کودهای آلی مورد مطالعه، مقدار چشمگیری کلسیت (آهک) داشتند. بنابراین، عناصری مثل روی و منگنز به مقدار بسیار زیادی با کربنات کلسیم و منیزیم خاک جذب شده است و کمبود این عناصر در خاک‌های با محتوای کربنات کلسیم و منیزیم بالا، بسیار رایج است [۷]. یافته‌های این تحقیق درباره تأثیر کاربرد لجن فاضلاب و کمپوست زباله شهری به‌عنوان کود آلی بر رشد و عملکرد برنج نشان داد که بالاترین زیست توده (۲۳/۳۳ تن در هکتار)، محتوای کلروفیل (۴۶/۵۲) و ارتفاع (۱۶۲/۶ سانتی‌متر) در تیمار ۳ سال کاربرد ۴۰ تن لجن فاضلاب+۵۰ درصد کود شیمیایی اتفاق افتاد. طی ۳ سال کاربرد متوالی ۴۰ تن کمپوست غنی‌شده با کود شیمیایی بیشترین عملکرد برنج (۶/۸۶ تن در هکتار) به‌دست آمد که حدود ۱۰۰ درصد بیشتر از عملکرد اندازه‌گیری‌شده در تیمار شاهد بود. در مطالعات متعددی تأثیرات مثبت کودهای آلی مانند لجن فاضلاب و کمپوست بر رشد و عملکرد گیاهان تحت تیمار به محتوای بالای عناصر ریزمغذی و پرمصرف این مواد آلی ربط داده شده است [۶، ۲۳]. همچنین، در این تحقیق تأثیر کاربرد لجن فاضلاب و کمپوست زباله شهری بر برخی خصوصیات

با کاربرد ۳ ساله ۴۰ تن کمپوست+۵۰ درصد کود شیمیایی نیز بیشترین منگنز قابل جذب (۷۱۲/۷۲۱ میلی‌گرم در کیلوگرم) اندازه‌گیری شد که حدود ۲۰/۴ برابر میزان اندازه‌گیری‌شده در تیمار شاهد بود (جدول ۵) که با نتایج تحقیق آلوفلافه [۲۲] مطابقت داشت؛ وی دلیل این امر را سطوح بالای عناصر ریزمغذی این مواد آلی بیان کرد. نتایج مطالعات دیگر نیز نشان داد که غلظت آهن، منگنز و روی قابل استخراج خاک با عصاره‌گیر دی. تی. پی. ای^۱ در نتیجه تیمار خاک با کودهای آلی مختلف افزایش می‌یابد [۱۶]. فاکتوری که می‌تواند بر قابلیت استفاده این عناصر تأثیر بگذارد اسیدیته خاک است [۱۵]. قابلیت استفاده این عناصر در دامنه اسیدیته ۶ تا ۸ به مقدار زیادی افزایش می‌یابد. در حالی که، در اسیدیته پایین‌تر از ۶ قابلیت استفاده آن‌ها کاهش می‌یابد [۹، ۱۹] از آنجا که اصلاح‌کننده‌های آلی مورد استفاده محتوای کربن آلی بالایی دارند (جدول ۲)، با اضافه‌شدن به خاک باعث افزایش کربن آلی خاک می‌شوند و قابلیت استفاده عناصر ریزمغذی خاک بهبود می‌یابد. اهمیت مواد آلی بر قابلیت استفاده عناصر ریزمغذی در مطالعات دیگری نیز اثبات شده است [۳، ۲۵]. بنابراین، یکی از علل اندازه‌گیری غلظت بالای فرم قابل جذب آهن، منگنز، مس و روی در این تحقیق، محتوای ماده آلی بالای خاک تحت تیمار با کودهای آلی مورد استفاده است. بالاترین مس قابل جذب به‌دست‌آمده در این مطالعه نیز به سطوح ۲۰ تن کمپوست در هکتار و ۲۰ تن کمپوست و لجن فاضلاب غنی‌شده با ۵۰ درصد کود شیمیایی اختصاص داشت که ضمن نداشتن اختلاف معنی‌دار با سایر تیمارها دارای حدود ۶۷ درصد افزایش نسبت به تیمار شاهد بودند (جدول ۵) که نتایج به‌دست‌آمده با نتایج گزارش‌شده زانگ [۲۸] و همکاران

1. DTPA

قابلیت استفاده عناصر پرمصرف خاک را تغییر دهد که این تغییر می‌تواند سطوح عناصر ریزمغذی خاک را تحت تأثیر قرار دهد. برای مثال، کاربرد بیش از حد فسفر، از پویایی روی در خاک جلوگیری می‌کند و باعث وقوع کمبود روی در گیاهان تحت کشت می‌شود که دلیل آن، تشکیل رسوب فسفات روی است با این حال، وقتی که فسفر در سطوح مناسبی به خاک اضافه شود، به‌طور معنی‌داری مقدار کربنات، ماده آلی و اکسید آهن پیوندشده با عنصر روی را کاهش می‌دهد و باعث افزایش مقدار تبادل و آمورف اکسید آهن پیوندشده با منگنز و روی می‌شود [۱۴، ۲۴].

۱.۳. نتایج مطالعه های همبستگی میان فاکتورهای مورد مطالعه

بر اساس یافته‌های این تحقیق، همبستگی مثبت و معنی‌داری بین تمامی عناصر مورد مطالعه به غیر از منگنز کل و مس کل ($r=+0/18ns$) مشاهده شد (جدول ۶). بالاترین ضریب همبستگی مثبت و معنی‌دار به همبستگی میان روی قابل جذب و منگنز قابل جذب تعلق داشت ($r=+0/76**$). درصد کربن آلی به‌طور مثبت و معنی‌داری فرم قابل جذب آهن، منگنز و روی را تحت تأثیر قرار داد؛ در حالی که، این همبستگی در مورد مس قابل جذب معنی‌دار نشد [۴]. با افزایش درصد آهک کل میزان فرم قابل جذب عناصر مورد مطالعه نیز به‌طور معنی‌داری کاهش یافت [۷]. در حالی که، فرم کل این عناصر به جز روی که همبستگی منفی داشت، همبستگی مثبت و معنی‌داری با درصد آهک کل خاک نشان دادند (جدول ۶). بالاترین ضریب همبستگی مثبت و معنی‌دار آهک ($r=+0/53**$) به منگنز و مس کل اختصاص داشت؛ در حالی که، کمترین ضریب همبستگی منفی و معنی‌دار آهک ($r=-0/42*$) در مورد آهن و منگنز قابل جذب اتفاق افتاد (جدول ۶).

شیمیایی خاک مانند کربن آلی، اسیدیته، قابلیت هدایت الکتریکی، ازت کل، فسفر و پتاسیم قابل جذب بررسی شد. نتایج به‌دست‌آمده نشان داد که این فاکتورها نیز به‌طور معنی‌داری تحت تأثیر کودهای آلی استفاده شدند و سطوح کودی لجن فاضلاب تأثیر بیشتری در مقایسه با سطوح کودی کمپوست داشتند؛ به‌طوری که، بالاترین کربن آلی (۴/۵۱ درصد)، فسفر قابل جذب (۱۸/۷۳ میلی‌گرم در کیلوگرم)، نیتروژن کل (۰/۷۰ درصد)، قابلیت هدایت الکتریکی (۲/۲ دسی‌زیمنس بر متر) به تیمار ۳ سال مصرف ۴۰ تن لجن فاضلاب+۵۰ درصد کود شیمیایی اختصاص داشت و بیشترین پتاسیم قابل جذب (۴۰۶ میلی‌گرم در کیلوگرم)، نیز در تیمار ۳ سال مصرف ۴۰ تن کمپوست+۵۰ درصد کود شیمیایی اندازه‌گیری شد.

در این تحقیق مشاهده شد که در نتیجه کاربرد کمپوست زباله شهری و لجن فاضلاب، اسیدیته خاک نیز کاهش می‌یابد. اگرچه، به دلیل ظرفیت بافری بالای خاک‌های آهکی، تغییرات اسیدیته خاک بسیار کم است [۱۰]؛ با این حال، کاهش اسیدیته خاک در این تحقیق نیز مشاهده شد. به‌طوری که، پایین‌ترین اسیدیته اندازه‌گیری‌شده در این تحقیق (۷/۰۸) در تیمار ۳ سال کاربرد ۴۰ تن کمپوست غنی‌شده با کود شیمیایی به‌دست آمد. نتایج مطالعه‌های متعددی نیز افزایش کربن آلی خاک [۱۳، ۲۱]، نیتروژن کل، پتاسیم و فسفر قابل جذب [۲۷] و قابلیت هدایت الکتریکی [۱۶] را در نتیجه کاربرد کودهای آلی مختلف مانند کمپوست زباله شهری و لجن فاضلاب، نشان داده است. ماده آلی خاک اثر مستقیم و معنی‌داری بر قابلیت استفاده آهن، منگنز و روی دارد در حالی که، تأثیر آن بر قابلیت استفاده مس ناچیز است. به علاوه، اثر متقابل عناصر پرمصرف و ریزمغذی دیگر، قابلیت استفاده آهن، منگنز، مس و روی را تحت تأثیر قرار می‌دهد [۴]. کاربرد طولانی مدت تیمارهای کودی مختلف می‌تواند غلظت و

جدول ۶. همبستگی ساده میان فاکتورهای مورد مطالعه (n=۳۰)

کربن آلی	آهک کل	روی قابل جذب	مس قابل جذب	مس کل	منگنز قابل جذب	منگنز کل	آهن قابل جذب	آهن کل
							۱	آهن کل
							+۰/۵۸**	آهن قابل جذب
							+۰/۴۷*	منگنز کل
						+۰/۴۳**	+۰/۶۳**	منگنز قابل جذب
						+۰/۶۲**	+۰/۱۸ns	مس کل
						+۰/۵۸**	+۰/۴۲**	مس قابل جذب
						+۰/۳۹**	+۰/۷۳**	روی کل
						+۰/۷۱**	+۰/۶۴**	روی قابل جذب
						-۰/۳۸*	-۰/۴۲**	آهک کل
						+۰/۳۱**	+۰/۱۵ns	کربن آلی

به ترتیب * و ** معنی دار در سطح ۵ درصد و ۱ درصد و ns غیر معنی دار هستند.

۲.۳. نتیجه گیری

ماده آلی خاک را افزایش داد که نتیجه آن افزایش فرم قابل جذب عناصر ریزمغذی مورد مطالعه بود که در نهایت، به افزایش رشد و عملکرد گیاه تحت کشت منجر شد. همچنین، نتایج این تحقیق نشان داد که با افزایش سالهای کوددهی از ۱ به ۳ سال غلظت عناصر ریزمغذی خاک نیز به طور معنی داری افزایش یافت.

طی ۳ سال کاربرد متوالی اصلاح کننده های آلی مختلف غلظت کل و قابل جذب عناصر ریزمغذی خاک (آهن، منگنز، مس و روی) به طور معنی داری تحت تأثیر قرار گرفت و در اکثر موارد سطوح کودی غنی شده با ۵۰ درصد کود شیمیایی مقادیر بیشتری از این عناصر را در خاک تجمع داد. در تیمارهای کودی لجن فاضلاب در مقایسه با کمپوست زباله شهری غلظت های بیشتری از آهن و روی کل و قابل جذب و همچنین، منگنز و مس کل به دست آمد. در حالی که، بالاترین میزان فرم قابل جذب منگنز و مس در تیمارهای کودی کمپوست اتفاق افتاد. به طور کلی، اصلاح کننده های آلی مورد استفاده در این تحقیق محتوای

منابع

۱. احمدآبادی، ز؛ قاجار سپانلو، م؛ بهمنیار، م، ع؛ (۱۳۸۹). «اثر کاربرد لجن فاضلاب بر غلظت عناصر کم مصرف خاک و جذب آنها به وسیله گیاه دارویی گاوزبان». مجله آب و فاضلاب. ۶، ۱، ص. ۱۰۱ - ۱۱۰.

- and subtropics. Amsertam/New York, Tokyo: Elsevier/Oxford. Pp. 738.
10. Harding SA, Clapp CE and Larson WE (1984) Nitrogen availability and uptake from field soil five years after incorporation of sewage sludge. *J. Environ. Qual.* 14: 95-100.
11. Heaf C, Weipu X, Junliung L, Qinggian Z, Yanging H and Gang C (2007) Application of Composted Sewage Sludge (CSS) as a soil amendment for Turfgrass growth. *African Journal of Biotechnology.* 29: 96-104.
12. Hsiao-Lei Wang VI and Lohr D (1984) Growth response of selected vegetable crops to spent mushroom compost application in a controlled environment. *Plant and Soil.* 82: 31-40.
13. Jimenez MP, Horra A, M Pruzzo L and Palma RM (2009) Soil quality: a new index based on microbiological and biochemical parameter. *Biol. Fertil. Soils.* 35: 302-306.
14. Kaushik RD, Gupta VK and Singh JP (1993) Distribution of zinc, cadmium, and copper forms in soils as influenced by phosphorus application. *Arid Soil Res.* 7:163-171.
15. Landon JR (1991). Booker topical soil manual, A handbook for soil survey agricultural land evaluation in the tropics and subtropics. U.K: Longman Sci and Technical. Pp: 474.
16. Li Y, Zhou DM, Cang L, Zhang HL, Fan XH and Qin SW (2007) Soil micronutrient availability to crops as affected by long-term inorganic and organic fertilizer applications. *Soil & Tillage Research.* 96:166-173.
۲. ملکوتی، م، ج؛ همایی، م؛ (۱۳۷۳). حاصلخیزی خاک‌های مناطق خشک مشکلات و راه حل‌ها. انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، ۴۹۴ صفحه.
3. Aggelides SM and Londra PA (1999) Effects of compost produced from town wastes and sewage sludge on the physical properties of a loamy and a clay soil. *Bioresource Technology.* 71:253-259.
4. Aulakh MS and Malhi SS (2005) Interactions of nitrogen with other nutrients and water: Effect on crop yield and quality, nutrient use efficiency, carbon sequestration, and environmental pollution. *Adv. Agron.* 86: 342-409.
5. Baker DE and Amacher MC (1982) Nickel, copper, zinc and cadmium. In: *Methods of soil analysis.* American Society of Agronomy, Madison, Wisconsin. pp. 323-336.
6. Bhattacharya P, Chakraborty A, Chakrabarti K, Tripathy S and Powell MA (2005) Chromium uptake by rice and accumulation in soil amended with municipal solid waste compost. *Chemosphere.* 60: 1481-14.
7. Cavallaro M and Mebride MB (1978) Copper and cadmium adsorption characteristics of selected acid and calcareous soils. *Soil Science Society of American Journal.* 42: 550-555.
8. Chapman HD and Praff PF (1961) *Methods of analysis for soil, plant and water.* University of California. Division of Agricultural Science. 29: 142-149.
9. Euroconsult BV (1985) *Agricultural compedium: for rural development in the tropics*

17. Lindsay WL and Norvell WA (1978) Development of a DTPA test for zinc, iron, manganese and copper. Soil Science Society of American Journal. 42: 421-428.
18. Mamo M, Rosen CJ, Halbach TR and Moncrief JF (1998) Corn yield and nitrogen uptake in sandy soils amended with municipal solid waste compost. Journal of Production Agriculture. 11: 460-475.
19. Mizota C and Van LP (1989) Clay mineralogy and chemistry of soils formed in volcanic parent materials in diverse climatic regions, International Soil Reference and Information Centre (ISRIC). Soil monograph. Pp: 194.
20. Mousavi SM, Bahmanyar MA and Pirdashti HA (2011) Phytoextraction of nickel and chrome in paddy soil amended with municipal solid waste and sewage sludge. Journal of Environmental Science and Engineering, 5: 660-666.
21. Mylavarapu RS and Zinati GM (2009) Improvement of soil properties using compost for optimum parsley production in sandy soils. Scientia Horticulturae. 120: 426-430.
22. Olowolafe A (2008) Effects of using municipal waste as fertilizer on soil properties in Jos area, Nigeria, Resources. Conservation and Recycling. 52: 266-270.
23. Robin A, Smidt RAK and Dickson W (2001) Use of compost in agriculture, frequently asked questions (FAQs) Remade Scotland. Pp: 324-336.
24. Shuman LM (1988) Effect of phosphorus level on extractable micronutrients and their distribution among soil fractions. Soil Science Society of American Journal. 52: 136-141.
25. Titilola O (2006) Effects of fertilizer treatments on soil chemical properties and crop yields in a cassava-based cropping system. Journal of Applied Sciences Research. 2: 1112-1116.
26. Westeman REL (1990) Soil testing and plant analysis. American Society of Agronomy: Madison, Wisconsin. Pp: 323-336.
27. Yang CM, Yang LZ and Ouyang Z (2005) Organic carbon and its fractions in paddy soil as affected by different nutrient and water regimes. Geoderma. 124: 133-142.
28. Zhang SX, Wang XB and Jin K (2001) Effect of different N and P levels on availability of zinc, copper, manganese and iron under arid conditions. Plant Nutrition and Fertilizer Science. 7: 391-396.